

# ARCHIEFBEHEER: SELECTIE, Vernietiging en BEHOUD

A.H. Huussen jr.

## Alarmfase

In de laatste jaren vinden we in de kranten regelmatig berichten over de archiefvorming door de overheid. Soms gaat het erom dat een burger inzage wil hebben in stukken die nog niet openbaar toegankelijk zijn, zoals in het geval van de historicus die bij de rechter raadpleging wilde afdwingen van een dossier dat mede informatie zou bevatten over de affaire Greet Hofmans. In een ander geval betreft het een hele schare belangstellende burgers die in een clubverband zoals 'Vereniging Voorkom Vernietiging', wel eens willen weten wat de boze BVD (Binnenlandse Veiligheids Dienst) over henzelf of hun verwanten aan persoonlijke gegevens had genoteerd.<sup>1</sup> Die acties hebben veel publieke aandacht gekregen. Vanwaar die bezorgdheid?

## Aard van het archiefprobleem

De archieven van de rijksoverheid - om ons daartoe te beperken - worden beheerd door de rijksarchiefdienst (Algemeen Rijksarchief, rijksarchieven in de provincies). Laatstelijk was dat beheer geregeld in de Archiefwet 1962; sinds 1 januari 1996 is van kracht de Archiefwet 1995. Onder archieven verstaan we hier, korthedshalve, de schriftelijke neerslag van overheidshandelen. Dames en heren ten departemente creëren in hun onderlinge (ambtelijke) communicatie en in hun dito relaties met de burgers een grote hoeveelheid papier. Dat kunnen efemere memo's, concepten, notities, adviezen of notulen zijn, maar ook officiële stukken zoals benoemingsbesluiten of akten van de burgerlijke stand.<sup>2</sup> Toen ons land nog klein en de overheid terughoudend was, werd een hoeveelheid bescheiden geproduceerd die relatief gering was. Door de ontwikkeling van de democratie sinds de late negentiende eeuw, door het - naar men zegt - mondiger worden van de burger, maar vooral door de enorm toegenomen bemoeienis van de overheid met alle sectoren van het maatschappelijk leven

---

1 Gerrit Voerman, 'BVD-Archief is anderhalve km unieke historie', *De Volkskrant* (27-6-1995).

2 F. van Anrooy e.a., *Nederland in stukken. Beeldkroniek van Nederlandse archieven.* (Haarlem 1979).

sinds 1945 is er een onoverzienbare papierberg ontstaan. De departementale zolders en kelders raakten verstopt met dossiers die voor de lopende, dagelijkse gang van zaken niet meer geraadpleegd werden: ze waren 'dood' archief, administratief niet meer van belang. De oude Archiefwet 1919 gaf al aan dat de archieven in geordende staat door de overheden aan de archiefdienst behoorden te worden overgedragen. Ook toen al was men er - terecht - van overtuigd dat niet alle archieven integraal bewaard kunnen worden. Men meende dat de schriftelijke neerslag van triviale en routinematige zaken ook niet bewaard *behoefden* te worden. Om de archiefvormende overheidsinstantie - doorgaans hun afdelingen post- en archiefzaken - behulpzaam te zijn bij het maken van een keuze, is al vóór de oorlog het instrument 'vernietigingslijst' ontwikkeld. Op grond van zo'n lijst werd per categorie archiefstuk - notulen, besluiten, personeelsdossiers enzovoort - vastgesteld hoelang deze bewaard moesten blijven voordat ze eventueel mochten worden vernietigd. Men liet zich hierbij leiden door een drietal overwegingen;

- 1) het belang van de (lopende) administratie die besluiten of procedures moest kunnen nakijken;
- 2) het belang van de burger die zijn 'goed recht' moest kunnen aantonen aan de hand van besluiten van zijn overheden;
- 3) het belang van de archiefdienst die slechts een beheersbare hoeveelheid archivalia in beheer kon of wilde nemen.

Eind jaren tachtig constateerde de Algemene Rekenkamer - een voortreffelijke controlerende instantie in ons staatsbestel - dat de doorstroming van de, idealiter 'geschoonde', rijksoverheidsarchieven naar de archiefdienst ernstig stagneerde. Ongeveer tegelijkertijd deed zich een nieuwe complicerende factor voor. In de moderne 'open' samenleving waarin de burger op grond van een Wet Openbaarheid Bestuur opening van heel wat lopende zaken kan eisen, heeft het parlement bovendien besloten dat de wettelijke overbrengingstermijn van bijna alle overheidsbescheiden naar de openbare archiefdepots zou worden verkort van de gebruikelijke vijftig jaar tot twintig jaar. Twee vliegen in één klap: vergroting van openbaarheid, snellere doorstroming van archivalia en daardoor verkleining van de papierberg ten departemente. Maar zoals dat gaat: de verplaatsing van een probleem betekent nog niet de oplossing ervan. (En dan zwijg ik nog maar van de 'privacy'-problematiek die mede ontstaat door eerder openbaar maken van overheidspapieren.) Het coördinerende departement, BiZa (Binnenlandse Zaken), en de rijksarchiefdienst - een afdeling van het ministerie van WVC (thans OCW) - moesten de papierlawine tot beheersbare proporties zien terug te brengen. De nieuwe instrumenten die daartoe werden ontworpen, hebben de zorg van de vakhistorici opgewekt. Niet ten onrechte!

## Schrik der historici

Immers, de beheersbaarheid is niet alleen een probleem van kwantiteit, of zelfs van kwaliteit - het is in eerste en laatste instantie een financiële kwestie. Hoeveel geld is de Nederlandse samenleving - lees de politiek - bereid te spenderen aan selectie en beheer van de overgedragen, openbare archivalia? Over dit fundamentele probleem wordt echter geen noemenswaardige discussie gevoerd - die zit verstopt achter de budgetten van de rijksbegroting. Wie 'meer' wil, weet bij voorbaat dat hem het ongrijpbare argument voor de voeten zal worden geworpen dat 'de wettelijke en maatschappelijke erkenning van de culturele waarde van archieven' blijkbaar niet verder reikt dan zij doet.

## Discussie over selectie

We kunnen niet beweren dat de overheid zich er met een jantje-van-leiden van heeft afgemaakt. Rijksarchiefdienst en BiZa hebben een respectabel aantal voorstellen ontwikkeld om greep op de zaak der selectie te krijgen. Rapporten verschenen onder veelzeggende titels als *Omslag in opslag* (1991) of *Het heden onthouden* (1993). De beroepsgroep der archivariissen - wier taak inmiddels meer op het gebied van het management ligt dan op de wetenschappelijke ontsluiting van de door hen beheerde archieven - liet zich natuurlijk evenmin onbetuigd zoals uit de artikelen in hun vaktijdschriften *Nederlands Archiefblad* en *Nieuws van archieven* blijkt. De overheid liet zich door deskundigen-uit-het-veld adviseren, met name door de Archiefraad (sinds 1990 als Rijkscommissie voor de Archieven, afdeling II van de Raad voor het Cultuurbeheer<sup>3</sup>).

Om een lang verhaal kort te maken: departement en archiefbeleidsmakers hebben, in het kader van de voorbereiding van de nieuwe Archiefwet 1995, die per 1 januari 1996 is ingevoerd, een list verzonnen om de archiefselectie een objectieve, althans zo eenduidig mogelijke basis te geven. Doel van die selectie moet zijn: "het overheidshandelen op hoofdpunten te doen kennen." Van hogere hand zal worden erkend "het blijvend belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor de overheidsorganen, de recht- of bewijszoekenden en het historisch onderzoek." Er zijn in die visie dus drie typen belanghebbenden: overheid, rechtzoekende burgers en historische onderzoekers.

---

3 Per 22 november 1995 is deze raad gedecimeerd door samenvoeging met andere raden in het kader van de opschoning der adviesorganen waaraan de overheid minder behoefte schijnt te hebben. Het rapport van de bijzondere commissie (van de Tweede Kamer) 'Vraagpunten Adviesorganen' over deze samenvoeging draagt de arrogante titel *Raad op Maat* (februari 1993). Over dit soort 'leuke', of gewoon lamlendige, titels zie het vermakelijke essay van Robert Darnton, 'Publishing: strategy for academic authors' in zijn *The kiss of Lamourette. Reflections in cultural history* (New York en Londen 1990) 94-103.



Die laatsten hebben aan de discussies van de laatste jaren aktief deelgenomen. Hoewel de vakhistorici onder hen erkennen dat een vernietigingsbeleid noodzakelijk is, zijn zij er niet van overtuigd dat de grondslagen en uitgangspunten van het nu voorgestelde beleid deugen. Ten eerste bepleiten zij een open benadering van de kostenaspecten. Ten tweede zijn zij er niet van overtuigd dat het bewaren van gemiddeld ca. 5% (oftewel het vernietigen van gemiddeld 95%) van de overheidsarchieven bij voorbaat een uit wetenschappelijk en cultureel oogpunt nastrevenswaardig doel is. Ten derde menen zij dat er andere selectiecriteria behoren te worden gehanteerd: niet de 'hoofdpunten van het overheidshandelen' zijn op den duur historisch relevant. Immers, elke historicus vindt de *besluitvormingsprocessen* uiteindelijk wetenschappelijk het meest relevant: reconstructie dáárvan behoort tot het wezen van het historische bedrijf.

Toen het PIVOT (Project Invoering Verkorting Overbrengings Termijn) een paar jaar geleden bij de rijksarchiefdienst van start ging, werden velen pas echt wakker. "Nederlandse historie verdwijnt in papier vernietiger" schreef dr. Bob de Graaff, verbonden aan het Nederlands Instituut voor Geschiedenis.<sup>4</sup>

### Alternatieven

Intussen had de genoemde Rijkscommissie voor de Archieven besloten een advies uit te brengen over de selectieproblematiek. Prof. dr. Paul Klep (Nijmegen), lid van die commissie, heeft in 1992 een voortreffelijk rapport geschreven getiteld 'Archieven bewaren: cultureel investeren in de toekomst' dat is toegevoegd aan het Advies Nr 436 van de Rijkscommissie voor de Archieven "inzake het toekomstige beleid met betrekking tot de selectie van archiefbescheiden." (december 1994).<sup>5</sup> Daarin wordt met krachtige argumenten meer waardering voor het cultuurhistorische belang van archivalia bepleit, benevens een geïnstitutionaliseerde inbreng van de vakhistorici in de totstandkoming en de uitvoering van het selectiebeleid. We moeten er immers van uitgaan dat de hele operatie van het bewaren en beheren van archieven - betaald uit de schatkist - *uiteindelijk* het historisch onderzoek dient. De 'belangen' van overheid en rechtzoekende burgers naderen op den duur nul.

Herhaaldelijk wordt er door individuele historische onderzoekers in hun publikaties teleurgesteld op gewezen dat recenter of ouder archiefmateriaal, wezenlijk voor de kwaliteit van hun studie, is vernietigd. Twee willekeurige voorbeelden. Dr. mr. M.E. Verburg schrijft: "Historisch onderzoek maakt tegen het eind van de twintigste eeuw een hectische tijd door. Archieven worden

4 NRC Handelsblad (30-9-'93). Zie hierover recentelijk A.C.M. Kappelhof, 'Over twee sporen naar een doel? Beschouwingen bij de "PIVOT-discussie"', *Nederlands Archiefblad* 99 (1995) 164-173.

5 Exemplaren ervan kunnen worden aangevraagd bij het Ministerie van OWC, Raad voor het Cultuurbeheer, te Rijswijk (tel. 070-3406170).

tegenwoordig op twee manieren bedreigd: ten gevolge van fysiek verval - onder meer door verzuring - en ten gevolge van een nog onoverzienbare vernietiging door mensenhand op grote schaal in de nabije toekomst. Een criterium voor bewaring van archiefstukken op grond van het 'kunnen reconstrueren van het overheidsbeleid op hoofdpunten' zou weleens het einde kunnen inluiden van historisch onderzoek en geschiedschrijving zoals wij die kennen."<sup>6</sup>

Hoe reëel die vernietiging van cultuurhistorisch waardevol, ja uniek, materiaal nu al is, signaleert de literatuurhistoricus Rob Delvigne in een opstel over een aspect van de affaire rond de publikatie van W.F. Hermans' roman *Ik heb altijd gelijk* in 1951: "Het gerechtshof in Amsterdam heeft in 1982 de hier geciteerde correspondentie van Hermans met Borgers, processtuk rood II, samen met het hele strafdossier vernietigd."<sup>7</sup>

### Politieke en ambtelijke onwil

Het Nederlands Historisch Genootschap is in het geweer gekomen en heeft een uitvoerig 'Discussiedossier Archiefvernietiging' gepubliceerd.<sup>8</sup> Vele particuliere onderzoekers en historische instellingen hebben gereageerd op het rapport van Klep, maar zij vinden geen gehoor bij staatssecretaris A. Nuis. Diens Hoofd van de Directe Beleidszaken Cultuurbeheer schrijft op 12 juli 1995 in zijn reactie op het genoemde Advies Nr 436 inzake de selectie van archiefbescheiden van de Raad voor het Cultuurbeheer onder meer: "Evenals u ben ik [van] mening dat de waarde van archieven als bestanddelen van het culturele erfgoed een expliciete rol moet spelen in het selectieproces. Ik meen evenwel dat dit in de archiefwetgeving en in de selectiepraktijk op andere wijze tot uitdrukking moet komen dan door, zoals u voorstelt 'historisch onderzoek' te vervangen door 'cultuurhistorisch belang'. Het (cultuur)historisch belang acht ik te weinig onderscheidend om als selectiegrondslag te kunnen dienen."<sup>9</sup>

Dat is nog tot daar aan toe, al betreurt de historicus de categorische opstelling van het departement: "De uiteindelijke beslissing ten aanzien van het waarde-oordeel bij de selectie van archieven is een verantwoordelijkheid, die ik deel met de betrokken zorgdrager uit de overheidsadministratie." Ernstiger wordt het als de politiek de bekritiseerde archiefselectiemethode handhaaft: "Het resultaat van de selectie van overheidsarchieven, dat wil zeggen het te bewaren culturele erfgoed, zijn archiefbescheiden van de overheid, die als bronnen voor de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur veilig gesteld worden. Daarvoor vormt de methode van de functionele

6 *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie. I 1798-1898* (Den Haag 1994) 12.

7 'IDIL onder vuur: "Een poepje in de priesterlijke neuzen"; *Hermans-magazine*, over Willem Frederik Hermans 16 (september 1995) 110-114, aldaar 114.

8 *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 108 (1993) 722-787.

9 Afgedrukt in *Nieuws van Archieven* 14 (1995) 217-219.

waardering van handelingen van de overheid en van de contextbeschrijving een goede basis. Deze methode zal in de nabije toekomst, naar mijn mening, ook van belang zijn bij de selectie van digitale archieven."

De Rijkscommissie voor de Archieven zal hierop in een nader Advies reageren en zij heeft inmiddels in haar Advies Nr 445 inzake de ontwerp-Lijst van te bewaren en te vernietigen archiefbescheiden op het beleidsterrein 'Toelating en verblijf van vreemdelingen' (ministerie van Justitie) van november 1995 ondubbelzinnig aangetoond dat in de selectiepraktijk weinig heil is te verwachten van een methodiek die geen recht doet wedervaren aan de noodzakelijke en vereiste waardering van de autonome belangen van - in dat geval - recht- en bewijszoekenden en van het historisch onderzoek.

Misschien is het nog niet te laat bureaucraten en politici ervan te overtuigen dat zij op het verkeerde pad zijn. De tijd dringt, willen we in cultureel opzicht "niet aan onwetendheid en barbarij bezwijken".<sup>10</sup>

---

10 G.A. van Gemert e.a. ed., *'Om niet aan onwetendheid te bezwijken'. Groningse geleerden 1614-1989* (Hilversum 1989), een publikatie ter gelegenheid van het 375-jarig bestaan van de Groningse universiteit.